

Ο ΔΑΝΕΙΣΜΕΝΟΣ ΛΟΓΟΣ

Αφετηριακές σκέψεις για την επιτελεστική λογοτεχνία

- **Επιτέλεση** (ουσ.): 1) η εύρεση/επίτευξη μιας λύσης που πληροί συγκεκριμένα κριτήρια, 2) η συνέχιση ενός πράγματος που έχει αρχίσει με σκοπό την ολοκλήρωσή του.
- **Επιτελεστικός**, -ή, -ό (επίθ.): αυτός που λειτουργεί έτσι ώστε 1) να βρει/επιτύχει μια λύση που πληροί συγκεκριμένα κριτήρια, 2) να συνεχίσει ένα πράγμα που έχει αρχίσει με σκοπό την ολοκλήρωσή του.

Με τον όρο *επιτελεστικότητα* (performativity) ορίζεται η ικανότητα ενός σημειωτικού συστήματος να έχει επιπτώσεις στον πραγματικό, έξω-σημειωτικό, κόσμο.

Με τον όρο *επιτελεστική λογοτεχνία* (performative literature) ορίζουμε όχι ένα συγκεκριμένο είδος γραφής, αλλά τη διακριτή ικανότητα ορισμένων λογοτεχνικών έργων να επιζούν της ανάγνωσης, εξακολουθώντας, τρόπον τινά, να «επιτελούν» κάποιον σκοπό (συχνά πολύ πέραν του χρόνου κατά τον οποίο γράφτηκαν¹).

Θα μπορούσαμε, τότε, να μιλήσουμε για τα χαρακτηριστικά της «διαχρονικότητας» ορισμένων κειμένων. Ποια θα μπορούσαν, λοιπόν, να είναι τα γνωρίσματα αυτής της επιβίωσης, την οποία ονομάζουμε «επιτελεστικότητα»; Τα γνωρίσματα αυτά είναι δύο ειδών:

- Κάποια επείγουσα αίσθηση του επίκαιρου (urgency).² Η επιτελεστι-

1. Γιατί μιλάμε, τότε, για την επιτελεστικότητα και δεν μιλάμε απλώς για τη διαχρονικότητα του λογοτεχνικού έργου; Η διαφορά είναι ότι η διαχρονικότητα είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται κάθε φορά στο λογοτεχνικό έργο από την αναγνωστική του κοινότητα και εξαρτάται/διασφαλίζεται από την επιτελεστικότητα του κειμένου. Η επιτελεστικότητα αποτελεί αναγκαία συνθήκη της διαχρονικότητας. Συνεπώς, μιλώντας για τα ίδια τα κείμενα, μιλάμε για τις συναρτήσεις τις επιτελεστικότητάς τους, οι οποίες είναι και οι μόνες που μπορούν να αποτελέσουν δυνητικά αντικείμενο της πρόθεσης ενός συγγραφέα.

2. Η λέξη *αίσθηση* χρησιμοποιείται εδώ ως αντίληψη (notion) και διαφοροποιείται από

κή λογοτεχνία αντιλαμβανόμαστε ότι «μιλά» για κάτι που αφορά τον κόσμο. Εντούτοις, ακόμα και όταν πραγματεύεται το γνωστό ή το επανειπωμένο (retold), δεν βαρύνεται με την επίκριση του παρωχημένου.

- Κάποια αίσθηση κοινωνικότητας-συνάφειας (agency).³ Η επιτελεστική λογοτεχνία αντιλαμβανόμαστε ότι «μιλά σ' εμάς» για κάτι που αφορά τον κόσμο (αν και όχι απαραίτητα για κάτι που αφορά «εμάς» με τη στενή έννοια). Την ίδια στιγμή που «μιλά σ' εμάς για τον κόσμο», η επιτελεστική λογοτεχνία εμπρόθετα προβάλλει τρεις σημαντικές πολυμέρειες:

- Υποδεικνύει ότι ο κόσμος δεν υφίσταται ως μια αμετάβλητη και συνεκτική οντότητα.
- Υποδεικνύει ότι η γλώσσα δεν λέει μόνο ένα πράγμα τη φορά.
- Υποδεικνύει ότι η λογοτεχνία μιλά εξ ονόματος της ίδιας.

Συνεπώς, η επιτελεστική λογοτεχνία αντικαθιστά την ταυτότητα με την πειστική διαφορά (persuasive difference).⁴ Εδώ πρέπει να αποσαφηνίσουμε τα

την αισθητηριακή/διαισθητική γνώση (sense/feeling). Υπ' αυτή την έννοια, η «αίσθηση» που συμφωνεί με την επιτελεστικότητα προσεγγίζει την «απαγωγική γνώση» (abduction) για την οποία μιλούν οι Τσαρλς Σάντερς Πιρς (Charles Sanders Peirce) και Άλφρεντ Γκελ (Alfred Gell). Η επιτελεστικότητα, λοιπόν, καθίσταται μεν ένα διαγνωστικό χαρακτηριστικό των κειμένων, αλλά μη διαθέτοντας σαφές και καθορισμένο πλαίσιο. Αποτελεί έναν απαγωγικό τύπο λογικού συμπεράσματος τον οποίο ο Τ.Σ. Πιρς περιγράφει ως «εικασία» και θυμίζει τον τρόπο με τον οποίο μαντεύουμε μια εξήγηση: «Abduction, in the sense I give the word, is any reasoning of a large class of which the provisional adoption of an explanatory hypothesis is the type. But it includes processes of thought which lead only to the suggestion of questions to be considered, and includes much besides» (C.S. Peirce, «Prolegomena to an apology for pragmatism», *The Monist*, τόμ. XVI, αρ. 4 (Οκτώβριος 1906), σ. 492-546). Σύμφωνα με τον Πιρς, το να «απαγάγουμε» μια υποθετική εξήγηση Α από ένα γεγονός Β, σημαίνει να εικάσουμε ότι το Α είναι αληθές επειδή τότε το Β θα καθίστατο εύλογο. Η απαγωγή, λοιπόν, έχει τη μορφή μιας «ικανής αλλά όχι αναγκαίας» συνθήκης. Βλ. επίσης, Paul Thagard και Cameron Shelley, *Abductive Reasoning: Logic, Visual Thinking, and Coherence*, Philosophy Department, University of Waterloo, Οντάριο 1997, στο <http://cogsci.uwaterloo.ca/Articles/Pages/%7FAbductive.html> (προσπελάστηκε στις 23.1.2011).

3. Ο όρος *agency* μπορεί να λάβει πολλές σημασίες, αλλά εδώ νοείται με τρόπο που συγγενεύει προς την ανθρωπολογική θεωρία της τέχνης του Άλφρεντ Γκελ. Ο Γκελ υποστηρίζει ότι η φυσική και μόνο ύπαρξη του έργου τέχνης κινητοποιεί τον παραλήπτη (θεατή/αναγνώστη/ακροατή) να επιτελέσει μια απαγωγή (abduction) «ενδύοντας» το καλλιτεχνικό έργο με προθετικότητα. Με αυτόν τον τρόπο (και όταν η παραπάνω απόδοση της προθετικότητας είναι επιτυχημένη), διαπιστώνουμε ότι το έργο τέχνης διαθέτει την ιδιαίτερη εκείνη ισχύ που το καθιστά ικανό να συγκινήσει τον αποδέκτη και να ορίσει το (περισσότερο ή λιγότερο ευρύ) πεδίο των κοινών πεποιθήσεων (shared understanding) που χαρακτηρίζουν όσους «συμφωνούν» μαζί του – δηλαδή όσους θεωρούν ότι το συγκεκριμένο έργο έχει καλλιτεχνική αξία. Βλ. Alfred Gell, *Art and Agency: An Anthropological Theory*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1998. Έχει επίσης προταθεί η μετάφραση του όρου *agency* ως «επιδραστικότητα». Προκρίνουμε εδώ τη μετάφρασή του ως «κοινωνικότητα» εμφανίζοντας την κοινωνική διάσταση που δίνει ο Γκελ στο πεδίο της κοινής κατανόησης του έργου τέχνης (shared understanding).

4. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο παραπάνω προκρίναμε τη λέξη *κάποια* («Κάποια

εξής: Η επιτελεστικότητα δεν είναι ένα κοινό σημείο που μπορούμε να διακρίνουμε εν είδει συμπτώματος σε όλα τα κείμενα της επιτελεστικής λογοτεχνίας εγκαθιδρύοντας μια ορισμένη κατηγορία. Η επιτελεστικότητα αποτελεί μια ομάδα κοινών σημείων που εμφανίζονται με διαφορετικό κάθε φορά τρόπο και ορίζουν μια οικογενειακή ομοιότητα. Εδώ, φυσικά, υφέρπει η ύπαρξη κάποιας ορισμένης γενικότητας (στον ορισμό της οικογενειακής ομοιότητας), δίχως όμως να προαπαιτείται η ύπαρξη ενός κοινού κριτηρίου. Αυτό θα σήμαινε την ύπαρξη μιας υπερβατικής ουσίας της γλώσσας. Αντιθέτως, αρκεί να υπάρχει ένα δίκτυο ομοιοτήτων. Όπως, για παράδειγμα, μια σειρά διαφορετικών φυσιογνωμικών χαρακτηριστικών δημιουργούν την ομοιότητα σε μια οικογένεια (χρώμα ματιών, σχήμα προσώπου κ.λπ.), δίχως να είναι απαραίτητο ένα διακριτικό μοναδικό στοιχείο που να το μοιράζονται όλα ανεξαιρέτως τα μέλη της οικογένειας (π.χ. εξαδακτυλία).⁵

ΓΛΩΣΣΙΚΕΣ ΠΡΑΞΕΙΣ

Ο όρος *επιτελεστικότητα*, ως συνθήκη για τη λογοτεχνία που εδώ ονομάζουμε *επιτελεστική λογοτεχνία*, έχει συνδεθεί με τη θεωρία των γλωσσικών πράξεων (speech act theory) και τη συνεισφορά φιλοσόφων όπως οι Τζ.Λ. Όστιν,⁶ Χέρμπερτ Πολ Γκράις⁷ και Τζον Σερλ,⁸ ενώ νεότερες χρήσεις του όρου *επιτελεστικότητα*, όπως εκείνη της Τζούντιθ Μπάτλερ, ξεκινούν επίσης από τους προαναφερθέντες.⁹

Η βασική υπόθεση είναι ότι το επιτελεστικό κείμενο εμπλέκεται συνειδητά σε μια ιδιαίτερα περίπλοκη προσλεκτική πράξη (illocutionary act), η οποία, ως απολεκτικό αποτέλεσμα (perlocutionary effect), δεν χαρακτηρίζεται από

επείγουσα αίσθηση του επίκαιρου» και «Κάποια αίσθηση κοινωνικότητας»), εννοώντας όχι μία ορισμένη (some vs one).

5. Η πρώτη αναφορά στις οικογενειακές ομοιότητες γίνεται στο *Μπλε και καφέ* βιβλίο του Λούντβιχ Βιτγκενστάιν. Ο ύστερος Βιτγκενστάιν διατείνεται ότι οι γενικοί όροι στη γλώσσα ορίζονται ως χρήσεις απλών νοημάτων που όμως έχουν ποικίλες ή ακαθόριστες σημασίες στην καθημερινή ομιλία (γλωσσικά παίγνια) και δεν μπορούν να έχουν –in principio– σαφές και μοναδικό περιεχόμενο. Αντιθέτως, λειτουργούν ως επικεφαλίδες. Τα αντικείμενα που θέτουμε υπό την ονομασία ενός γενικού όρου σχετίζονται απλώς μέσω κοινών χαρακτηριστικών (ομοιοτήτων). Η διαφορά αυτής της οπτικής από το νετερομινιστικό-αιτιοκρατικό μοντέλο για τη γλώσσα μπορεί να παρομοιαστεί με την κυβερνητική διάκριση μεταξύ σχεδίου (plan) και προγράμματος (program). Βλ. Χρ. Χρυσόπουλος, *Το γλωσσικό κουτί*, Καστανιώτης, Αθήνα 2006, σ. 244.

6. John Langshaw Austin, *How to Do Things with Words: The William James Lectures Delivered at Harvard University in 1955*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1962.

7. Herbert Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1989.

8. John Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1969.

9. Judith Butler, *Bodies That Matter: On the Discursive Limits of Sex*, Routledge, Νέα Υόρκη 1993, σ. 13 κ.ε.

τη διχοτομία αληθής-ψευδής, αλλά από τη διάζευξη εύστοχη-άστοχη.¹⁰ Προσλεκτική (illocutionary) είναι η πράξη κατά την οποία διά της διατύπωσης εκτελείται αυτό το οποίο κατονομάζεται. Πρόκειται δηλαδή για την ισχύ ή την πρόθεση πίσω από τις λέξεις. Από την οπτική γωνία ενός κειμένου που συντάσσεται με το πρόταγμα της επιτελεστικότητας, η γλώσσα επιτελεί μια προσλεκτική πράξη, επειδή κάθε πρόταση, ακόμα και ως απλό διαπιστωτικό εκφώνημα (constative utterance), λ.χ. «Ο Γιώργος πήρε ένα κλειδί», είναι στην ουσία ταυτόσημη με τη συμβατική επιτελεστική έκφραση: «Εγώ (ο συγγραφέας) [γράφω/διηγούμαι/καλώ να διαβάσετε] ότι ο Γιώργος πήρε ένα κλειδί». Έχει δηλαδή τη μορφή που ο Σερλ ορίζει ως πλάγια γλωσσική πράξη (indirect speech act) και διατυπώνεται ως επίκληση: «Εγώ [x] ότι (να)...» ή «Εγώ σου/σε [x] ότι...»¹¹ («I [x] you that...») όπου το επιτελεστικό ρήμα [x] (γράφω, διηγούμαι κ.λπ.) είναι τέτοιο ώστε η πρωτοπρόσωπη χρήση του ενεστώτα να το καθιστά επιτελεστικό (performative), ενώ η χρήση του σε άλλα πρόσωπα και χρόνους να το καθιστά περιγραφικό.

Όπως διευκρινίζει ο Σερλ: «Με μια πλάγια γλωσσική πράξη, ο ομιλητής [αφηγητής κ.λπ.] μεταφέρει στον αποδέκτη πολύ περισσότερα από όσα διατυπώνει κυριολεκτικώς, επειδή οι δυο τους μοιράζονται όχι μόνο ένα κοινό περιβάλλον πληροφοριών, γλωσσικών και μη, αλλά και τις δυνάμεις (powers) του ορθολογισμού (rationality) και της συναγωγής (inference)».¹²

Εν προκειμένω, ετούτο το κοινό περιβάλλον πληροφοριών¹³ ορίζει την εκάστοτε σύμβαση του λογοτεχνικού έργου, προσεγγίζει αυτό που ο Άλφρεντ Γκελ ονομάζει «shared understanding» και επιτρέπει ποικίλες διακρίσεις μεταξύ ρητών και υπόρητων επιτελεστικών πράξεων (implicit/explicit acts), υπονοημάτων (implicatures), προϋποθέσεων (presuppositions), τρόπων (manners) κ.ά.¹⁴ Με τη σειρά του, είναι ετούτο το πλούσιο περιβάλλον υπονοημάτων, προϋποθέσεων, τρόπων κ.λπ., που διαμορφώνει την ιδιότητα της επιτελεστικής λογοτεχνίας να επιβιώνει της οριστικής ανάγνωσης.

Είναι σημαντικό να διευκρινίσουμε εδώ ότι οι παραπάνω ενδοκειμενικές συμβατικές πράξεις μπορεί να αποσιωπηθούν στο παιχνίδι της λογοτεχνίας όντας «ευλόγως εννοούμενες», γι' αυτό και η θεωρία των γλωσσικών πράξεων κάνει την περαιτέρω διάκριση ανάμεσα σε εξειδικευμένα υπονοήμα-

10. Η πραγματολογία των λογοτεχνικών έργων είναι ευεπίφορη σε πολλαπλές αληθειακές τιμές (truth values) που υπερβαίνουν την απλή διχοτομία αληθές/ψευδές ή την τριχοτομία αληθές/ψευδές/απροσδιόριστο. Βλ. τα supervaluation semantics του Kit Fine, τη σημασιολογία του Alfred Tarski κ.ά. Βλ. στο παρόν, «Επιτελεστικότητα και ακόλουθη λογοτεχνία».

11. Όπως προκρίνουν οι Α. Αλβανούδη και Χ. Καπτελίδη στη μετάφραση του George Yule, *Πραγματολογία*, ΙΝΣ, Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 61.

12. John Searle, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1979, σ. 176.

13. Ο J.L. Austin το διακρίνει σε γλωσσικό και εξωγλωσσικό (co-text/con-text).

14. Βλ. το εξαιρετικό γλωσσάρι στο Yule, *ό.π.*, σ. 137-147.

τα (particularized implicatures) και συνομιλιακά υπονοήματα (conversational implicatures).¹⁵ Γι' αυτό και ο συγγραφέας όταν γράφει δεν είναι απαραίτητο να δηλώνει ότι/ό,τι γράφει, απλώς γράφει.¹⁶ Με άλλα λόγια, λόγω της θέσεως του ονόματός του στο εξώφυλλο, ο συγγραφέας είναι προικισμένος με την εξουσία της εκφοράς. Ο αναγνώστης από τη μεριά του: «υποθέτει ότι ο συγγραφέας αφήνει να εννοηθεί κάτι περισσότερο από αυτό που λέει».¹⁷ Σε αυτό το σημείο έγκνεται η συνάφεια της επιτελεστικότητας προς τα γλωσσικά παίγνια.

ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΠΡΟΣΠΟΙΗΣΗ, ΠΑΡΑΣΙΤΙΣΜΟΣ

Τι είδους ομιλιακή πράξη είναι, λοιπόν, η λογοτεχνία; Ο Όστιν –αναγνωρίζοντας το παιγνιώδες– τοποθετεί τη λογοτεχνία στο περιθώριο των ομιλιακών πράξεων, ισχυριζόμενος ότι αγνοεί την προϋπόθεση πως οι διατυπώσεις πρέπει να διέπονται από σοβαρότητα: «Για παράδειγμα, δεν πρέπει ούτε να αστειεύομαι ούτε να γράφω ένα ποίημα. Είναι σαφές ότι σε τέτοιες περιστάσεις η γλώσσα δεν χρησιμοποιείται με σοβαρότητα. Πρόκειται, αντίθετα, για μια χρήση παρασιτική σε σχέση με την κανονική χρήση».¹⁸

Ο Σερλ, αντίθετως, δεν είναι τόσο κατηγορηματικός. Δεν τοποθετεί τη λογοτεχνική γλώσσα στη θέση του παρασιτικού. Ισχυρίζεται ότι η λογοτεχνία είναι όντως μια γλωσσική πράξη, την οποία ονομάζει προσποίηση (make-believe), επειδή δεν ανταποκρίνεται στις πραγματολογικές συνθήκες μιας απόφανσης (assertion) (ειλικρίνεια, δέσμευση, ικανότητα να πείσουμε γι' αυτό που λέμε): «Ο συγγραφέας μυθοπλασίας προσποιείται ότι επιτελεί προσλεκτικές πράξεις τις οποίες στην πραγματικότητα δεν επιτελεί».¹⁹ Η διαφορά είναι στο επίθετο *προσποιητή*, το οποίο προϋποθέτει κάποιον βαθμό ομοιότητας.

Ο Όστιν κατέληξε αργότερα να εγκαταλείψει την αυστηρή διάκριση παρασιτικών και μη παρασιτικών γλωσσικών πράξεων, οδηγούμενος σε μια λεπτομερέστερη ανάλυση της δύναμης του εκφωνήματος (power of utterance). Όπως επισημαίνει και ο Λιντ Φόργκουσον: «Το ουσιώδες είναι ότι ο Όστιν διαπίστωσε πως δεν υπάρχει ισχυρός λόγος να ξεχωρίζει κανείς τα επιτελε-

15. Συνομιλιακό υπονόημα: ένα πρόσθετο, μη δηλούμενο νόημα το οποίο πρέπει να δεχτούμε προκειμένου να διατηρηθεί η γενική αρχή της συνεργασίας. Εξειδικευμένο συνομιλιακό υπονόημα: ένα πρόσθετο, μη δηλούμενο νόημα που βασίζεται σε ειδική ή τοπική γνώση. Βλ. Yule, *ό.π.*, σ. 140, 146.

16. Βλ. Χρυσόπουλος, *Το γλωσσικό κουτί*, *ό.π.*, σ. 23 κ.ε.

17. Yule, *ό.π.*, σ. 47.

18. Austin, *ό.π.*, σ. 55.

19. Searle, *Speech Acts...*, *ό.π.*, σ. 326.

στικά εκφωνήματα από όλα τα υπόλοιπα».²⁰ Ο παρασιτισμός της λογοτεχνίας μοιάζει εκ των υστέρων να εγκαταλείπεται.

Όντως, στη λογοτεχνία λαμβάνουν χώρα οι ίδιες ακριβώς ομιλιακές πράξεις όπως και στην κοινή γλώσσα. Από τη στιγμή που θα εισέλθουμε στο κείμενο και θα εγκατασταθούμε στον μυθοπλαστικό κόσμο (fictional world), η λειτουργία των ομιλιακών πράξεων θα είναι ακριβώς η ίδια με αυτήν των πραγματικών λεκτικών πράξεων εκτός κειμένου. Όπως σημειώνει πρόσφατα ο Ρίτσαρντ Σέινσμπουρι (R.M. Sainsbury): «Το γεγονός ότι οι συγγραφείς μυθοπλασίας αποφαίνονται δεν συνιστά αντιπαράδειγμα».²¹ Ακόμα και αν οι ισχυρισμοί μας για τον κόσμο μυθοπλασίας ενός λογοτεχνικού έργου είναι υποθετικοί και αναληθείς, η ελαφρώς πιο εκτενής συζήτηση για το τι είναι αληθινό σύμφωνα με τη μυθοπλασία αυτού του κόσμου (true in the fiction) είναι κυριολεκτικώς αληθής (literally true). Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να παρακάμφουμε το ζήτημα της αποδοχής δυνατών (πλην αληθών) κόσμων μυθοπλασίας, αφήνοντας σε κάθε περίπτωση ανοιχτό το ενδεχόμενο η συζήτηση γι' αυτούς τους δυνατούς κόσμους να αντανακλά είτε τη μυθοπλασία αυτών των δυνατών κόσμων είτε τον τρόπο με τον οποίο εμείς χειριζόμαστε τη γλώσσα για να μιλήσουμε γι' αυτούς (διαχωρίζοντας έτσι μια περιγραφική συζήτηση από μια κανονιστική).²² Η λογοτεχνία είναι, υπ' αυτή την έννοια, καθολικώς επιτελεστική.

ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΠΟΛΥΣΗΜΙΑ ΚΑΙ ΑΛΥΣΙΤΕΛΕΙΑ: PERFORMATIVITY-PURSUANCE

Αν, λοιπόν, το επιτελεστικό κείμενο διαθέτει μια ορισμένη προσλεκτική δύναμη (illocutionary force), πώς είναι δυνατό να επιτελεί περισσότερες από μία πράξεις την ίδια στιγμή;

Αυτό είναι το σημαντικότερο: η επιτελεστική λογοτεχνία αποτελεί μια εύρεση (heurism), όχι μια δείξη (deixis). Παραμένει νοηματικά ζωντανή. Δεν έχει την έννοια του αποτελέσματος αλλά της διαδικασίας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι επιβιώνει της ανάγνωσης επειδή «παράγει» και όχι επειδή «περιέχει» νόημα. Με άλλα λόγια, η επιτέλεση δεν ολοκληρώνεται στην επίτευξη

20. Lynd W. Ferguson, «In pursuit of performatives», στο K.T. Fann (επιμ.), *Symposium on J.L. Austin*, Routledge & Kegan Paul, Νέα Υόρκη 1969, σ. 419.

21. Richard Mark Sainsbury, *Fiction and Fictionalism*, Routledge – New Problems of Philosophy, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 2010, σ. 10.

22. Βλ. ενδεικτικά, David Lewis, *Truth in Fiction*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1983· Thomas Pavel, *Fictional Worlds*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1986· Gregory Currie, *The Nature of Fiction*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1990. Βλ. επίσης Jerome Bruner, *Actual Minds, Possible Worlds*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1986, όπου επιχειρείται μια επαναδιατύπωση της «απο-οικειοποίησης» του Βίκτορ Σκλόφσκι.

μιας (έστω αποδιδόμενη) μονοσήμαντης συγγραφικής πρόθεσης ως επικοινωνιακό αποτέλεσμα (perlocutionary effect), αλλά επιζητεί ως διαρκής προσδοκία, η οποία εντούτοις ευστοχεί παραμένοντας ζωντανή. Η επιτέλεση περιλαμβάνει την έννοια της διάρκειας και διαγιγνώσκει στα κείμενα την ύπαρξη ενός ευεργετικού νοηματικού υπολοίπου. Ακόμα και μετά την ανάγνωση, το επιτελεστικό κείμενο εξακολουθεί να «λειτουργεί».

Ετούτη η συνθήκη θα μπορούσε ίσως να εκφραστεί από το δυσμετάφραστο αγγλικό ρήμα *to pursue*, που περιλαμβάνει τις έννοιες:

- «επιδιώκω/κυνηγώ» (I pursue...)
- «εφαρμόζω/επιτελώ» (in pursuance of...) και
- «διατηρώ/επιμένω» (in constant pursuit of).

Με άλλα λόγια, η επιτελεστικότητα σχετίζεται με αυτό που τη διατηρεί. Θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε για ένα είδος *Aufhebung*.²³ Αν θέλαμε να υιοθετήσουμε άλλους όρους, θα μπορούσαμε ίσως να μιλήσουμε και για ένα φροϋδικό «working through».²⁴ Η επιτελεστικότητα του διαχρονικού λογοτεχνικού έργου –δηλαδή η ικανότητά του, ως σημειωτικού συστήματος να έχει επιπτώσεις στον πραγματικό, εξω-σημειωτικό, κόσμο– έχει τη μορφή μιας αλυσιτελούς επίτευξης την οποία ονομάζουμε επιδίωξη (pursuance). Η κατάληξη της ιδιάζουσας αυτής επιδίωξης προσεγγίζεται με τρόπο ασυμπτωτικό, γεγονός που τη διατηρεί ενεργή διαμέσου του χρόνου.

Ταυτοχρόνως, το επιτελεστικό λογοτεχνικό έργο υποστασιοποιεί μια ποικιλία επιτυχημένων γλωσσικών ενδείξεων –λ.χ. μπορεί την ίδια στιγμή να προβλέπει, να υπόσχεται, να προειδοποιεί, να παραπλανά κ.λπ.– και αυτό καθίσταται δυνατό επειδή η σύμβαση ανάμεσα στον αναγνώστη και το κείμενο, προσομοιάζει στην αρχή της συνεργασίας (cooperative principle) του Γκράις: «Να συμμετέχεις στη συνομιλία (discourse)²⁵ όπως απαιτείται, στο κατάλληλο σημείο, σύμφωνα με τον αποδεκτό σκοπό και προς την κατεύθυνση της επικοινωνίας στην οποία εμπλέκεσαι».²⁶

23. Τη λέξη υιοθετεί ο Χέγκελ για να περιγράψει τη βασική ιδιότητα της διαλεκτικής λειτουργίας. Στον Χέγκελ, ο όρος *Aufhebung* έχει τις φαινομενικά αντιφατικές έννοιες, τόσο της διατήρησης και της αλλαγής όσο και της προόδου (το γερμανικό ρήμα *Aufheben* σημαίνει «να ακυρώσεις», «να διατηρήσεις» και «να κρατήσεις»). Η ένταση μεταξύ αυτών των εννοιών ταιριάζει σε αυτό που προσπαθεί ο Χέγκελ να εξηγήσει: στη διαλεκτική διαδικασία μια έννοια και διατηρείται αλλά και αλλάζει μέσω της αλληλεπίδρασής της με μια άλλη έννοια (G.W.F. Hegel, *The Difference between the Fichtean and Schellingian Systems of Philosophy*, μτφρ. H.S. Harris και W. Cerf, Ridgeview, Ατασκαδέρο, Καλ., 1978).

24. Βλ. Χρυσόπουλος, *Το γλωσσικό κουτί*, ό.π., σ. 96.

25. Τον όρο *discourse* τον μεταφέρουμε σε διαφορετικά παραθέματα ως «διάλογο» ή ως «συνομιλία», ανάλογα με την έννοια που του δίνει ο εκάστοτε συγγραφέας. Στη γλωσσολογική ορολογία έχει επικρατήσει ο τύπος «συνομιλία».

26. Herbert Paul Grice, «Logic and conversation», στον τόμο *Syntax and Semantics 3*, Academic

Αυτή η αναγνωστική παραδοχή (ή μάλλον «αποδοχή») μεταφράζεται σε μια σειρά από απαιτήσεις που εκφράζουν κατά περίπτωση την προσπάθεια (επιθυμία/ανάγκη) να «συντηρηθεί» η διαφαινόμενη συνεκτικότητα του κειμένου (coherence), να δοθούν λύσεις που διατηρούν ανέπαφη τη δομή, να συμπληρωθούν τα όποια λογικά κενά, να συμβιβαστούν οι αντιφάσεις, να αποκλειστούν οι αντιλογίες και να αναπληρωθούν οι ελλείπουσες πληροφορίες ή –σύμφωνα με τη διατύπωση του Σερλ– να διασωθεί το συνομιλιακό υπονόημα (conversational implicature). Τις απαιτήσεις αυτές ο Γκράις τις ονομάζει αξιώματα (maxims) τα οποία κατηγοριοποιεί σε:

- ποσοτικά («Δώσε τόσες πληροφορίες όσες απαιτούνται – Μην προσφέρεις περισσότερες πληροφορίες από όσες είναι απαραίτητες»),
- ποιοτικά («Μη λες αυτό που πιστεύεις ότι είναι ψευδές – Μη λες κάτι για το οποίο δεν έχεις επαρκείς ενδείξεις»),
- σχετικιστικά («Να παραμένεις εντός θέματος»), και
- τροπικά («Απόφυγε τη δυσνόητη έκφραση – Απόφυγε την ασάφεια – Να είσαι σύντομος – Να είσαι μεθοδικός»).²⁷

Εντούτοις, και αυτό είναι το σημαντικότερο, τα αξιώματα του Γκράις, μολονότι διατυπώθηκαν στην προστακτική, δεν αποτελούν απaráβατες οδηγίες ή νόμους. Αντιθέτως, είναι αδήλωτες υποθέσεις. Προτείνουν μια τυπολογία προθέσεων και, παρά το όνομά τους, δεν έχουν δεσμευτικό χαρακτήρα αλλά κανονιστικό.

Ο ίδιος ο Γκράις κάνει τη διάκριση στο «Logic and conversation»: «Σκέφτομαι [την αρχή της συνεργασίας] όχι μόνο ως κάτι που όλοι ή οι περισσότεροι στην πραγματικότητα ακολουθούν, αλλά ως κάτι που είναι λογικό να ακολουθούμε, ως κάτι που δεν θα έπρεπε να το εγκαταλείψουμε». ²⁸ Γι' αυτό προτείνει επίσης μια τυπολογία αναστολών, παραβίαση (violation), αποδέσμευση (opt-out), εμπαιγμό (flouting), κατάργηση (clash), που χρησιμοποιούνται για να οδηγηθεί το νόημα προς διαφορετικές κατευθύνσεις.

Συνεπώς, τα αξιώματα του Γκράις θυμίζουν τους υποκειμενικούς γνώμονες (maximen) και γι' αυτό επιτρέπουν στο επιτελεστικό κείμενο να διατηρεί ανέπαφη (in pursuit) την επιτελεστικότητά του (παρά την ύπαρξη του συνθετικού -τέλος στο όνομά της), καθώς και την πολυσημία του. Είναι αυτά τα δύο χαρακτηριστικά που ακολούθως επιτρέπουν την απόδοση «βαθμών αναγνωστικής εξειδίκευσης». Κατ' αυτόν τον τρόπο ορίζονται τύποι αναγνωστών όπως: αφελώς αισιόδοξοι ερμηνευτές (naively optimistic interpreters), διστα-

Press, Νέα Υόρκη 1975, σ. 45. όπως μεταφέρεται στη μετάφραση των Αλβανούδη και Καππελίδη στο Yule, *ό.π.*, σ. 48.

27. Grice, «Logic and conversation», *ό.π.*, σ. 46-47.

28. Grice, «Logic and conversation», *ό.π.*, σ. 49.

κτικά αισιόδοξοι ερμηνευτές (cautiously optimistic interpreters) και εκλεπτυσμένοι κατανοητές (sophisticated understanders).²⁹

Ο ΕΠΙΤΕΛΕΣΤΙΚΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ

Με ποιον τρόπο, λοιπόν, μπορεί κανείς να «επιθυμήσει την επιτελεστικότητα»; Και μπορεί να είναι η επιτελεστικότητα μια συνιστώσα της προθετικότητας του συγγραφέα («να θέλει ο συγγραφέας να γράφει επιτελεστικά») ή μήπως πρόκειται για μια ιδιότητα που την προσδίδει ο χρόνος στα κείμενα αγνοώντας το υποκείμενο της γραφής;

Γιαν Βαν Άικ, *Το διπλό πορτρέτο των Αρνολφίνι* (1434), λάδι σε ξύλο, 82x60 εκ., National Gallery, Λονδίνο.

Ας κάνουμε, εδώ, μια σκέψη για τον συγγραφέα: ο συγγραφέας –στον βαθμό που αναγνωρίζει την επιτελεστικότητα– είναι δυνατό να θελήσει να συντονίσει τη γραφή του με το πρόταγμά της. Και τότε, θα συνδέσει τη γραφή του με μια συντονισμένη αποδιάθρωση της παραδοσιακής αναπαραστατικότητας, υποσκάπτοντας τους δεσμούς της λογοτεχνίας με τον τρέχοντα χρόνο. Ο επι-

29. Deirdre Wilson, «New directions for research on pragmatics and modularity», *Lingua* 115 (2005), σ. 1129-1146.

τελεστικός συγγραφέας θα θελήσει να «γράψει με το βλέμμα στο τώρα δίχως να αποβλέπει αποκλειστικά στο σήμερα» (urgency). Έτσι, στην επιτελεστική γραφή βασικό στοιχείο καθίσταται η προφανής ανάδειξη του συγγραφέα σε κέντρο θέασης των πραγμάτων, με την ταυτόχρονη υπόδειξη ότι το βλέμμα του παραμορφώνει τα είδωλα. Όπως ο Γιαν Βαν Άικ τοποθετεί μια (παραμορφωμένη) αντανάκλαση του εαυτού του στο κυρτό κάτοπτρο που καταλαμβάνει κεντρική θέση στο *Διπλό πορτρέτο των Αρνολφίνι*.

Την ίδια στιγμή (και δίχως αυτό να αποτελεί εναντίωση) συμβαίνει το ακριβώς αντίθετο: το καθήκον και η μοίρα του επιτελεστικού συγγραφέα είναι να ξαναγράφει πάντα την επιθυμία κάποιου εμμενούς (και κατά βάθος υπερβατικού) νοήματος: «Εξακολουθούμε να επιθυμούμε. Θέλουμε να αιχμαλωτίσουμε το παρελθόν, να συλλάβουμε αυτό που έχει περάσει, να ανακαλύψουμε το αρχικό έγκλημα που βρίσκεται χαμένο στις απαρχές, για να το καταδείξουμε ως τέτοιο».³⁰

Παρότι επιδιώκει να «σταθεί μόνος» (όπως ο Βαν Άικ απέναντι στους Αρνολφίνι), ο επιτελεστικός συγγραφέας λαχταρά, όπως ο Κιτς, να βρεθεί – διαμέσου του χρόνου– «ανάμεσα στους Άγγλους ποιητές».³¹ Εντούτοις θα πρέπει να διαχωρίσουμε αυτή την τοποθέτηση από τις αυστηρές χρονικές ή ειδολογικές περιοδολογήσεις. Η επιτελεστικότητα στη λογοτεχνία δεν αφορά κανένα συγκεκριμένο κίνημα ή -ισμό. Είναι μια πραγματικότητα που μπορεί να ανιχνευτεί ακόμα και στον *Τρίστραμ Σάντι* ή στον *Λοτρεαμόν*. Αφορά σπέρματα απονομιμοποίησης που είναι σύμφυτα ακόμα και με τις μεγάλες αφηγήσεις του παρελθόντος και –από μια άλλη σκοπιά– συνιστούν μια χειρονομία εξατομίκευσης: «Η περιοδολόγηση της πολιτισμικής ιστορίας με όρους πριν και μετά, εκ των προτέρων και εκ των υστέρων είναι μάταιη εκ του γεγονότος και μόνο ότι αφήνει άθικτη τη θέση τού τώρα. Και επίσης, επειδή είναι αδύνατο να καθοριστούν χρονικά –ως σαφώς προσδιορισμένες– δύο ιστορικές οντότητες, εκ των οποίων η δεύτερη θα ακολουθεί πάντα μετά την πρώτη. Αντιθέτως, πρέπει να πούμε ότι το τώρα εμπεριέχεται ήδη στο πριν, επειδή η συγχρονικότητα περιλαμβάνει η ίδια μια τάση να ξεπερνά τον εαυτό της προς αλλότρια κατάσταση. Από την εμφάνισή της και δίχως υπαναχώρηση, η νεωτερικότητα κυοφορεί τη μετανεωτερικότητά της».³²

Το θέμα μας, λοιπόν, δεν είναι η πραγμάτευση του είδους και της ιστορίας του (ένα *genus dicendi*). Αντιγράφουμε εδώ ξανά από τον Ρόρτι: «Ποια

30. Richard Rorty, *Achieving Our Country: Leftist Thought in Twentieth-Century America*, Harvard University Press, Κέμπριτζ, Μασ., 1998.

31. «I think I shall be among the English Poets after my death». Από επιστολή του ποιητή προς την Τζορτζιάννα Κιτς με ημερομηνία 14 Οκτωβρίου 1818. Λίγο πριν ξεκινήσει να γράφει τον ημιτελή *Υπερίωνα*.

32. François Lyotard, «Rewriting modernity», στο S. Malpas (επιμ.), *Postmodern Debates*, Palgrave Macmillan, Ηνωμένο Βασίλειο 2000.

θα ήταν η μορφή της πολιτισμικής και κοινωνικοπολιτικής ιστορίας της Δύσης αν προσπαθούσαμε να την αφηγηθούμε δίχως να στεκόμαστε στις μεγάλες καμπές; Πώς θα έμοιαζε το παρελθόν μας αν αποφασίζαμε ότι δεν ήμασταν ποτέ μοντέρνοι, ότι η ιστορία είναι απλώς ένα δίκτυο μεταβαλλόμενων σχέσεων χωρίς μεγάλες κλιμακούμενες ρήξεις ή αιφνίδιες μεταστροφές; Αν αποφασίζαμε ότι όροι όπως “παραδοσιακή”, “μοντέρνα” ή “μεταμοντέρνα” κοινωνία προκαλούν περισσότερα προβλήματα από όσα λύνουν; Αν αρχίζαμε να συνθέτουμε αφηγήσεις που δεν τεμαχίζονται σε όρους όπως “Διαφωτισμός”, “Ρομαντισμός”, “Λογοτεχνικός Μοντερνισμός” ή “Υστερος Καπιταλισμός”; Σε αυτή την περίπτωση θα στερούμασταν βεβαίως τις δραματικές κορυφώσεις, αλλά θα θωρακίζομασταν από την πεισματική αναζήτηση του απείρου. Η ιστορία του πολιτισμού θα θεωρούνταν τότε ως ένας ιστός από ευτυχείς ή ατυχείς επιλογές και χαμένες ευκαιρίες. Ως ένας ιστός από τον οποίο ξεπηδούν εκλάμφεις που δεν έχουν καμιά σχέση με το υψηλό. Κάποιος που θα είχε ανατραφεί με μια τέτοια αφήγηση δεν θα αναρωτιόταν ποτέ αν ο Τζόις, ο Προυστ, ο Σένμπεργκ, ο Μπάρτοκ, ο Πικάσο και ο Ματίς σηματοδοτούν μία από τις μεγάλες καμπές στην ιστορία του δυτικού πολιτισμού ή μήπως η καμπή αυτή σηματοδοτείται καλύτερα από τον Ρίλκε, τον Βαλερί, τον Στράους, τον Έλιοτ, τον Κλιμτ και τον Χάιντεγκερ». ³³

Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι μια γενικότερη στάση. Διαβάζουμε τα κείμενα με την πρόθεση να εντοπίσουμε την επιτέλεση, δηλαδή τη διάρκεια: τι είναι αυτό που κάνει ορισμένα έργα να εξακολουθούν να «λειτουργούν» – να επιτελούν κάποιον σκοπό; Δεν ανακατεύουμε τις μεθόδους, δεν μετονομάζουμε τα έργα, δεν μας δεσμεύουν ιστορικότητες. Δεν μας απασχολεί η πραγμάτευση του είδους και της ιστορίας του (ένα *genus dicendi*). Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι μια γενικότερη στάση. Διαβάζουμε τα κείμενα με την πρόθεση να εντοπίσουμε τη διάρκεια. Το στοιχείο της διαχρονικότητας που καθιστά κάποια έργα «ζωντανά». Γι’ αυτό όλες οι αναγνώσεις μεταμορφώνονται σε παραδείγματα που εξετάζουμε προσπαθώντας να κατανοήσουμε τον ίλιγγο ενός συγγραφέα που ακολουθεί την απολύτως ενσυνείδητη επιδίωξη να επανεγγράψει την επιθυμία.

Ο τίτλος *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*³⁴ είναι η πιο εύστοχη περιγραφή που θα μπορούσε να δοθεί για τη στάση του επιτελεστικού συγγραφέα. Τα εργαλεία του είναι οι λέξεις. Η δραστηριότητά του είναι ακριβώς να πράττει με τις λέξεις. Έχοντας απόλυτη συνείδηση της εργασίας του. Αλλά και με την επίγνωση ότι δεν θα φτάσει ποτέ σε οριστικά αποτελέσματα.

Το βιβλίο του Όστιν αποτελείται από μια σειρά διαλέξεων που έδωσε ο Αμερικανός φιλόσοφος στο Πανεπιστήμιο Χάρβαρντ στη μνήμη του Γουίλιαμ

33. Rorty, *Achieving Our Country...*, ό.π.

34. Τζ.Λ. Όστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, μτφρ. Α. Μπίστης, επιμ. Χ. Χρόνης, Εστία, Αθήνα 2003.

Τζέιμς. Ίσως, λοιπόν, δεν είναι συγκυριακό το ότι ο Τζέιμς χρησιμοποίησε κάποτε τη λέξη *pursuance* για να περιγράψει το διακριτικό σημάδι εκείνης της ιδιαίτερης δεξιότητας που σχετίζεται με έναν νου που αντιλαμβάνεται τον εαυτό του (ο ίδιος την ονομάζει: *mentality*), και είναι τόσο πολύτιμη στους συγγραφείς. Επιλέγουμε να παραθέσουμε τη φράση του αμετάφραστη: «The mark and criterion of the presence of mentality is the pursuance of future ends and the choice of means for their attainment».³⁵

35. William James, *Principles of Psychology*, τόμ. 1, Dover Publications, Νέα Υόρκη 1950, σ. 8.